

datum in procedure:

datum aanwijzing:

errata:

TOELICHTING

bij het besluit tot aanwijzing van
het beschermd dorpsgezicht **Frederiksoord-Wilhelminaoord**
gemeente Westerveld (Drenthe)
ex artikel 35 Monumentenwet 1988

Foto: Van Limburg-Stirumlaan met twee koloniehuisjes.

De staatssecretaris van Onderwijs, Cultuur en Wetenschap en de minister van Volkshuisvesting, Ruimtelijke Ordening en Milieubeheer zijn bevoegd om gezamenlijk beschermde stads- en dorpsgezichten aan te wijzen. Het rechtsgevolg van de aanwijzing is dat de gemeenteraad ter bescherming van een stads- of dorpsgezicht een bestemmingsplan, als bedoeld in de Wet op de Ruimtelijke Ordening, vast moet stellen. In die zin kan de aanwijzing tevens een stimulans betekenen voor een te voeren ruimtelijk kwaliteitsbeleid.

In totaal zijn er in Nederland meer dan 300 beschermde stads- en dorpsgezichten met een geschiedenis die teruggaat tot vóór het jaar 1850. In het kader van het Monumenten Inventarisatie Project is ook de stedenbouw uit de periode 1850-1940 landelijk geïnventariseerd. Het besluit tot aanwijzing van Frederiksoord-Wilhelminaoord te Westerveld als beschermd dorpsgezicht vloeit voort uit deze inventarisatie.

INLEIDING

Het beschermd gezicht Frederiksoord-Wilhelminaoord ligt in de gemeente Westerveld, in het zuidwestelijk gelegen (veen)ontginningsgebied van de provincie Drenthe.

Het gebied werd vanaf 1818 in ontwikkeling gebracht door de Maatschappij van Weldadigheid met als doel de armoede op een structurele manier te bestrijden door armen te laten werken om zo in hun eigen levensonderhoud te voorzien. Het gebied wordt ook nu nog beheerd door de Maatschappij.

Frederiksoord-Wilhelminaoord is aangewezen als beschermd gezicht, omdat het sociaal-historisch en ruimtelijk gezien van belang is vanwege de systematische ontginning van de woeste gronden, die in een voor dit gebied karakteristieke ruimtelijke structuur heeft geresulteerd. Deze wordt in beginsel gekenmerkt door een rechtlijnig wegenpatroon en gelijkvormige woningen, die op een regelmatige afstand van elkaar staan. In de tweede helft van de 19^e eeuw trad er schaalvergroting op, waarbij een aantal grote landbouwbedrijven over de oude structuur van koloniehoeven heen werd gelegd. De huidige ruimtelijke structuur geeft zo een karakteristiek en herkenbaar beeld van de ontwikkelingsgeschiedenis van het gebied.

Daarnaast is de cultuurhistorische waarde van de Maatschappij van Weldadigheid van groot belang. Delegaties uit verschillende landen bezochten de Maatschappij vanwege de methode van armoedebestrijding, die in 19e-eeuws Europees verband werd gezien als één van de meest toonaangevende. In de Zuidelijke Nederlanden, nu België, werd zelfs een zustermaatschappij opgericht. Daarnaast liep de Maatschappij ook voorop op het gebied van het ziekenfonds en de leerplicht.

ONTSTAAN EN ONTWIKKELING

Oprichting van de Maatschappij van Weldadigheid

Na de Franse overheersing, oorlogen en blokkades kende men in Nederland tijden van grote armoede en verpaupering. In de periode 1815-1830 was de armoede, met name in de steden, op zijn hoogtepunt. Deze nam nog meer toe, omdat hiervoor geen doeltreffende bestrijdingsmethoden waren.

Een ander verschijnsel in deze periode was de toenemende belangstelling voor de landbouw. Generaal-majoor Johannes van den Bosch combineerde deze twee gegevens. Hij wilde door een goed georganiseerde werkverschaffing op het land en scholing voor de kinderen de armoede structureel aanpakken.

In deze tijd bestond 1/3 deel van Nederland nog uit woeste gronden. Hier werden de landbouwkoloniën gesticht. De kolonisten moesten het land eerst in cultuur brengen, voordat het als landbouwgrond kon dienen. Op 5 maart 1818 kreeg Johannes van den Bosch van koning Willem I toestemming voor de oprichting van de Maatschappij van Weldadigheid. De Maatschappij was een particuliere instelling, die zijn inkomsten kreeg uit onder andere de jaarlijkse contributie van leden. In de periode 1818-1824 kon de Maatschappij daardoor in totaal maar liefst 7.000 hectare grond aankopen in de grensgebieden van de provincies Drenthe, Overijssel en Friesland. De bedoeling van Van den Bosch was het hele gebied tussen Steenwijk en Groningen in ontwikkeling te brengen. Deze snelle uitbreiding was ook om de publieke opinie gunstig te beïnvloeden en zo veel nieuwe leden te werven. Leden in subcommissies konden voor 1.700 gulden een gezin in de vrije kolonie plaatsen. Gezinnen moesten hiervoor wel aan bepaalde eisen voldoen.

Frederiksoord en Wilhelminaoord vormen onderdeel van het koloniegebied van de Maatschappij. Hier werden de zogenaamde vrijwillige kolonisten gehuisvest. Daarnaast waren er ook nog gedwongen kolonisten. Deze hadden zich schuldig gemaakt aan overtreddingen als diefstal, bedelarij en landloperij. In het begin werden beide groepen in dezelfde kolonie geplaatst, maar al vrij snel werden de gedwongen kolonisten ondergebracht in de kolonies Ommereschans en Veenhuizen, waar meer toezicht was. Frederiksoord en Wilhelminaoord waren in een T-vorm verbonden met de twee andere vrije koloniën Willemsoord en Boschoord.

Frederiksoord en Wilhelminaoord

Locatie

Voor de oprichting van de koloniën moest een goede locatie worden gevonden. Op advies van het commissielid P.J. Ameshoff werd voor Drenthe gekozen, omdat hier hoofdzakelijk het gemengde bedrijfstype voorkwam. Dit zou ook op de koloniën worden gebruikt. Hij raadde verder aan om volledige

landbouwbedrijven aan te kopen en als het mogelijk was een heel gehucht. Daarnaast was het van belang dat er een riviervlucht voor de noodzakelijke bevoeding van het grasland en een grote plaats voor een verzorgende functie (marktcentrum, aankoop benodigdheden et cetera) in de buurt waren. Naast woeste gronden moesten er ook bebouwde gronden worden aangekocht om daar een proefkolonie te stichten. Kolonisten konden op deze manier direct in hun onderhoud voorzien. De aanwezigheid of aanleg van een vaart was ook zeer gewenst.

De woeste gronden van Drenthe besloegen ruim 2/3 deel van de provincie. Deze gronden waren gemeenschappelijk eigendom van de boermarken, waarvoor het voor de Maatschappij moeilijk was om deze op te kopen. Dit werd, zoals Ameshoff adviseerde, opgelost door een landgoed te kopen. Op de grond van het landgoed Westerbeekslot werden de koloniën I en II (Frederiksoord) en een gedeelte van kolonie IV (Wilhelminaoord) aangelegd. Landgoed Westerbeekslot bestond voor 7/8 deel uit woeste grond en lag in de gemeente Vledder, tussen de dorpen Vledder en Nijensleek. Het landgoed was in de 17^e eeuw gesticht door Jhr. François van Westerbeek, die zich bezighield met de vervening van het gebied. Hiervoor sloot hij een serie overeenkomsten met de Vleddermarkte en groef hij de Westerbeekslot naar het riviervlucht de Aa voor de afvoer van turf. In 1790 werd het landgoed verkocht aan Jhr. N. van Heloma, die nog meer grond en aandelen in de Vleddermarkte kocht. Behalve het landgoed te laten toenemen in omvang, legde Heloma wegen aan naar Vledder, Wapserveen en Noordwilde.

In 1818 kocht de Maatschappij het landgoed (*kaart 4*). Er hoorden toen drie boerenplaatsen, drie keuterboerderijtjes, gebouwen voor de directie en een logement voor bezoekers bij. De volgende fase was het vermeerderen van de voorraad woeste grond. Omdat Van den Bosch in zijn aankoopbeleid beperkt was, kon hij aanvankelijk geen aaneengesloten uitgestrekt heideveld verwerven. Hij moest genoegen nemen met de min of meer toevallige ligging van wat er voorhanden was. De reden dat het koloniegebied in een grensgebied ligt, was dat de woeste gronden restgebieden waren die werden rechtgetrokken. De enige uitzondering hierop zijn Frederiksoord en een deel van Wilhelminaoord, die liggen op het vroegere landgoed Westerbeekslot. Dit heeft ervoor gezorgd dat wanneer je alle koloniedorpen samen bekijkt, het gebied een ondoelmatige T-vorm heeft.

1818-1859: ruimtelijke structuur (kaart 5)

Vooral de eerste jaren na de oprichting van de Maatschappij zijn bepalend geweest voor de ruimtelijke inrichting van het gebied. Voordat er gebouwd kon worden, moest er eerst een betere infrastructuur worden aangelegd. Het inrichtingsplan werd door Van den Bosch zelf gemaakt. De Westerbeekslot werd in bevaarbare staat gebracht en in de richting van het huidige Wilhelminaard verlengd. Haaks hierop kwamen twee zijkanalen, de West- en Oostvierdeparten. De Koningin Wilhelminalaan, een bestaande weg, werd behouden en vormt de belangrijkste as van het gebied. Parallel hieraan liggen wegen zoals de Hooiweg. Haaks op deze structuur zijn weer wegen aangelegd zoals de Prins Hendriklaan. Langs deze rechte assen liggen regelmatige, op de weg georiënteerde koloniehoeven. Dit resulteerde in een strak geordend, blokvochtig landschap met een kleinschalig karakter, dat zich gevoegd heeft naar de aanwezige structuur van landgoed Westerbeekslot. De doelmatige en rationele verkavelingsmethode kon niet optimaal worden uitgevoerd door de beperkingen van de gronden die de Maatschappij in eigendom had.

1818-1859: bebouwing

De gelijkvormige koloniehoeven werden in enkel- of dubbelzijdige linten, afhankelijk van de omvang van het achterliggende land, langs de belangrijke assen aangelegd. De woningen lagen op een vaste afstand van 60 meter van elkaar verwijderd en zagen er wat betreft de opzet ongeveer hetzelfde uit. Ze hadden een stenen voorhuis met topgevel, waarachter een houten achterhuis met een rieten dak stond. Bij latere koloniehoeven is het hout door steen vervangen. Van de kolonistenhoeven zijn verschillende typen bekend. De grond die de kolonisten moesten bewerken, lag naast en achter de woning. In de periode 1818-1859 waren de eenvoudige kolonistenwoningen de voornaamste bebouwingssoort en bepaalden deze de inrichting van de kolonie. Binnen het oorspronkelijke, kleinschalige patroon met verspreide bebouwing werden de kruispunten van de ontginningssassen gereserveerd voor de bouw van voorzieningen en werkplaatsen. Het hoge voorzieningsniveau van de kolonie is daardoor ook aan de ruimtelijke structuur af te lezen.

In 1826 vond er een administratieve reorganisatie plaats. De oorspronkelijke zes koloniën I, II, III, IV, VI en VII werden samengevoegd tot vier, namelijk Frederiksoord (I en II), Wilhelminaard (IV en VI), Willemsoord (III en VI) en Boschsoord (VII). Ook het beheer van de koloniegebieden werd anders

georganiseerd. Frederiksoord en Wilhelminaoord werden ieder in drie wijken ingedeeld. Een wijk bestond uit 24 koloniewoningen en was toevertrouwd aan een sectiemeester. Onder deze sectiemeester stonden twee wijkmeesters met ieder twaalf woningen. Zij hielden toezicht en hadden de leiding over de werkzaamheden. Door de spreiding van de ambtenaren over de kolonie werd het nadeel van de ongunstige ruimtelijke situatie zoveel mogelijk opgeheven.

Frederiksoord

In 1818 werd kolonie I, een proefkolonie met 53 kolonistenwoningen, gesticht. De woningen werden in vier rijen langs de huidige wegen, de Maj. Van Swietenlaan, Molenlaan en M.E. van de Meulenweg gebouwd en lagen op een vaste afstand langs de weg. Deze hoeven waren 2,4 hectare groot en moesten door de kolonisten onder toezicht worden bewerkt. Het kruispunt van de Graaf van Limburg Stirumlaan-Molenlaan, wegen die liepen over de hoogste delen van het landschap, kreeg een centrumfunctie: een groot stenen gebouw met levensmiddelen die in de kelders werden opgeslagen. Hier lag ook een kookhuis en een woonruimte voor de kok. In het eerste jaar ontvingen de kolonisten hun maaltijd namelijk uit een centrale keuken.

De resultaten van de proefkolonie werden niet afgewacht, want men begon bijna direct met de aanleg van kolonie II ten noorden van de weg Steenwijk-Vledder. Hier werden in eerste instantie uitsluitend koloniehoeven gebouwd. De 75 hoeven hadden een iets ruimere opzet dan de hoeves in kolonie I.

Kolonie I lag op het voormalige landgoed, maar voor kolonie II moesten de markgenoten van Vledder een strook grond afstaan om een rechthoekige verkaveling te krijgen. Beide kolonies werden later samengevoegd tot Frederiksoord.

Omdat niet iedereen geschikt bleek voor landbouw werden er ook andere arbeidsintensieve bedrijfstakken opgericht, zoals een spinnerij, mandenmakerij, weverij, katoenweverij, strovlechterij, mattenmakerij en enkele timmerwerkplaatsen. Deze arbeidstakken werden meestal bij elkaar gevestigd op kruispunten van wegen, waardoor een soort centrumvorming ontstond. Een voorbeeld hiervan is te zien op het punt waar de Wilhelminalaan samenkomt met de Maj. Van Swietenlaan.

Wilhelminaoord

De boeren in Vledder gaven aan dat ze niet meer grond konden missen voor de verdere uitbreiding van de koloniën in de richting Vledder. Daarom werd de derde kolonie, genaamd Willemsoord, in de gemeente Steenwijkerveld aangelegd. Willemsoord en Frederiksoord werden een paar jaar later door de kolonie Wilhelminaoord met elkaar verbonden.

Wilhelminaoord (kolonie IV) werd in 1821/22 deels op het landgoed Westerbeekslot en deels op de zogenaamde Vierdeparten aangelegd. De koloniehoeven waren hier iets groter dan de hoeves, die een paar jaar eerder in Frederiksoord waren gebouwd. De oppervlakte van 2,4 hectare bleek te klein en werd vergroot tot 2,8 hectare per hoeve. Ook in deze kolonie werd een aantal grote gebouwen gesticht met voorzieningen en werkplaatsen.

Veranderingen na 1859: schaalvergroting

De indeling van de kavels bij de koloniehoeven werd van bovenaf opgelegd. Dit leidde tot een ondoelmatig patroon van 20 tot 50 verschillende akkertjes met daartussen greppeltjes. Van rationele exploitatie kon daarom geen sprake meer zijn. Daarnaast bleek de keuze voor een koloniehoeve van minder dan 3 hectare de meest fundamentele vergissing die bij de aanleg van de koloniën is gemaakt. Al in 1827 kwam men tot inzicht dat bedrijven zeker twee keer zo groot moesten zijn om in levensonderhoud te kunnen voorzien. Pas in 1859 werd actie ondernomen. De Maatschappij beschikte door de overname van de gestichten Ommerschans en Veenhuizen door het Rijk en de verkoop van het instituut voor de landbouw in Wateren over voldoende financiële middelen om de andere koloniën verder te ontwikkelen. Voor die tijd werd er geen schaalvergroting toegepast, omdat men waarschijnlijk van de financiële consequenties terugschrok en tot de conclusie was gekomen dat de meeste kolonisten toch niet als vrijboer op te leiden waren.

In 1864 en 1865 werd er voor de schaalvergroting een nieuw patroon over het bestaande geschoven (*kaart 6*). Hierdoor verdwenen een 50-tal kleine koloniehoeven en ging het stramien van 2,4 of 2,8 hectare verloren. Hiervoor in de plaats kwamen zes grote boerderijen van ongeveer 50 hectare met elk een modern bedrijfsgebouw. In Frederiksoord werden hoeve Koning Willem III en in Wilhelminaoord hoeve 's-Gravenhage (net buiten de provinciegrens) en hoeve de Dankbaarheid gebouwd; deze laatste is later vernoemd naar Prinses Marianne, omdat zij er het geld voor had geschonken. Deze bedrijven ston-

den onder toezicht van bedrijfsleiders van de Maatschappij en er werden moderne landbouwmethoden gebruikt zoals hulp- en kunstmeststoffen. Hierdoor kwamen de koloniën steeds meer in de belangstelling te staan bij landbouwkundigen.

Na 1859 werden ook slechte landbouwgronden en heide bebost. Dit vond vooral plaats in kolonie VII, het latere Boschoord, maar ook in Frederiksoord, langs bijvoorbeeld de Hooiweg. Hoewel er in deze tijd nog geen 40% van de grond in cultuur was gebracht, werd in 1860 land verkocht. In 1915 werd er ook een trambaan aangelegd. Deze kwam uit Steenwijk en liep over de Wilhelminalaan. Frederiksoord kreeg een eigen tramstation.

Een andere belangrijke ontwikkeling voor het koloniegebied was de oprichting van de 'G.A. van Swieten Tuinbouwschool' in 1884 in Frederiksoord. Dit was de tweede tuinbouwschool in Nederland. Daarnaast werd er, eveneens in Frederiksoord, in 1888 een 'Van Swieten Boschbouwschool' opgericht en in Willemsoord een 'Van Swieten landbouwschool'. Deze twee laatste scholen kregen al vrij snel een andere functie. Voor de tuinbouwschool, die in 1969 in een ander gebouw werd ondergebracht en in 2005 is gesloten, bestaan plannen om er een zorghotel en kliniek in te vestigen. De goed onderhouden tuin achter de school wordt al sinds de oprichting gebruikt en kent een aantal zeer oude vruchtbomen. Mede dankzij de tuinbouwschool kreeg Frederiksoord een aanzien dat sterk afweek van het beeld van andere plattelandsdorpen.

Veranderingen na 1934

In 1934 vond er een statutenwijziging plaats, waardoor er geen nieuwe gezinnen meer in de kolonie werden opgenomen. De oorzaak van deze wijziging was de komst van weinig nieuwe kolonisten, omdat de lonen in de stad veel hoger lagen. Bovendien nam de sociale zorg van rijk en gemeente de wind uit de zeilen van de Maatschappij. De Maatschappij moest daarom een andere weg inslaan. De meeste hoeses werden al vrij snel verpacht: de hoeve Prinses Marianne in 1934 en als laatste de hoeve Koning Willem III, deze bleef tot 1955 in eigen exploitatie.

Vanaf de jaren vijftig tot heden vond er in Wilhelminaoord komvorming plaats. De ruimte tussen de Dwarsweg, Koningin Wilhelminalaan en de Vaartweg en ten westen van de kruising Vaartweg-M.A. van Naamen van Femneslaan, werd langzaam met woningen opgevuld. De wegstructuur bleef

bewaard. Aan de zuidrand (Molenweg) werden studentenwoningen gebouwd. Tevens zijn in de loop der tijd veel kolonistenwoningen verloren gegaan of aangepast aan de eisen van de tijd.

Ten behoeve van de verkeersveiligheid zijn wijzigingen aangebracht in het rechtlijnige karakter van de wegen. Zijdelings van de oude T-splitsing van de Wilhelminalaan en de van Swietenlaan is een rotonde geplaatst en bij de Burg. Wynoldyweg-Maj. Van Swietenlaan is op de T-splitsing een afbuigend wegbe-loop aangelegd.

In 2005 bestaat de Maatschappij van Weldadigheid nog steeds, maar sinds 1960 niet langer als vereniging, maar als stichting. Ze beheert circa 1.300 hectare cultuur- en bosgrond en heeft 65 panden in bezit, waarvan er 30 op de rijksmonumentenlijst staan.

HUIDIG RUIMTELIJK KARAKTER

De koloniën Frederiksoord en Wilhelminaoord hebben een vrij onregelmatige vorm. De reden hiervoor was dat de Maatschappij afhankelijk was van de grond die ze kon aankopen. De koloniën zijn grofweg in drie gebieden onder te verdelen. Het eerste gebied betreft de oude kolonie I, vanaf de M.E. van de Meulenweg tot de Maj. Van Swietenlaan. Het tweede gebied is grofweg de oude kolonie II, die loopt vanaf de Maj. Van Swietenlaan tot ongeveer het huidige Wilhelminaoord. Het derde gebied loopt vanaf het huidige Wilhelminaoord tot de provinciegrens. Dit (chronologische) onderscheid komt onder meer tot uiting in het feit dat in alle drie de gebieden de hoofdweg anders is georiënteerd.

Ruimtelijke structuur (*kaart 2*)

De koloniehuisjes liggen lang de lange assen en niet aan de assen die hier dwars op staan. In gebied 1 liggen de kolonistenwoningen bovendien niet in een noord-zuidas of een noordwest-zuidoostas, zoals in gebied 2 en 3 het geval is, maar in een noordoost-zuidwestas, bijna haaks op de andere twee gebieden. De bebouwing is gelegen aan één of beide zijden van de weg, afhankelijk van de grootte van het achterliggende land. Het rechtlijnige van de assen wordt versterkt door de laanbeplanting van eiken of beuken. Tussen de bomen zijn doorzichten naar het geometrisch opgezette land erachter. De kavels in het koloniegebied Frederiksoord-Wilhelminaoord wijken in vorm en grootte sterk af van de omliggende kavels.

In de huidige ruimtelijke opbouw is nog steeds veel bewaard gebleven van de oude koloniestructuur, die voortvloeit uit de ontwikkelingsgeschiedenis van het gebied. Het rechtlijnige wegenpatroon, versterkt door laanbeplanting van diverse boomsoorten, de assen met gelijkvormige kleinschalige bebouwing op regelmatige afstand en de kleine landbouwpercelen, bepalen nog steeds de landschappelijke karakteristiek van Frederiksoord-Wilhelminaoord. Ook wegen die wel zijn gasfalteerd en verbreed, bezitten nog steeds hun oude karakter door de laanbeplanting en het rechtlijnige karakter. Er is een aantal nieuwe wegen aangelegd (bijvoorbeeld Boegrup), waarbij de laanbeplanting en het rechtlijnige karakter zijn overgenomen en hierdoor aansluiten op het karakter van de koloniestructuur.

Daarnaast is in de wegstructuur een goed herkenbare rangorde aanwezig, die slechts op enkele plaatsen door verkeerskundige ingrepen is verstoord. Hoofdwegen lopen door terwijl dwarsverbindingen soms ten opzichte van elkaar verspringen. Door de aanwezigheid van verharde en onverharde (zand)wegen, als de Hooiweg en de Vredeslaan, wordt eveneens het onderscheid in hoofd- en secundaire wegen benadrukt. In de jonge woongebieden van Wilhelminaoord, die losstaan van de Maatschappij van Weldadigheid, loopt de oude wegstructuur gewoon door (M.A. van Naamen van Eemneslaan). Hierdoor zijn deze weinig karakteristieke gebieden in de hoofdstructuur van Frederiksoord-Wilhelminaoord ingebed.

Het kanaal, grotendeels drooggevallen en dichtgegroeid, dat door het hele gebied liep is nog steeds aanwezig. Ook de greppels en sloten tussen weg en land bestaan nog voor het grootste deel en bepalen samen met de laanbeplanting het profiel van de weg.

De doorzichten vanaf de openbare weg naar het achterliggende open gebied zijn voor het grootste deel nog aanwezig. Op een aantal plekken zijn deze doorzichten verdwenen door nieuwbouw of de aanplant van bomen. Sommige gebieden waren voor de kolonie (bijvoorbeeld Sterrebosch) of tijdens de aanleg van de kolonie (bijvoorbeeld bebossing langs de Hooiweg) al verdicht. Op een aantal plekken wordt echter niet op de oude structuur aangesloten. Het rechtlijnige karakter van een aantal wegen is gewijzigd door verkeerstechnische ingrepen. Daarnaast ontbreekt op een aantal plaatsen de laanbeplanting en zijn wegen verdwenen. Een goed voorbeeld hiervan is de weg, die parallel

liep aan de Graaf van Limburg Stirumlaan en het oostelijke deel van de oude kolonie I begrensde.

Bebouwing

In samenhang met het wegenpatroon is ook de bebouwingsstructuur belangrijk voor de karakteristieke ruimtelijke opbouw. De bebouwing bestaat uit open enkel- of dubbelzijdige bebouwingslinten langs de lange assen met koloniehuisjes op regelmatige afstand en bijzondere bebouwing op kruispunten. De hoeveelheid grond bij de kolonistenwoningen was afhankelijk van de fase waarin de hoeses waren gebouwd. Deze gronden lagen naast en achter de koloniehoeses, wat het gebied een regelmatig patroon gaf. Dit regelmatige patroon is in de loop van de tijd wel veranderd. In 1864 is men begonnen om de schaalvergroting door te voeren. De vrijboeren kregen meer grond en de rest van de kavels werd onderdeel van grote boerenbedrijven. In Frederiksoord werd hoeve Koning Willem III opgericht en in Wilhelminaoord de hoeve Prinses Marianne. Dit waren alleen schuren waar kolonisten onder leiding van de Maatschappij werkten. Deze hoeses zijn in de loop van de tijd aangepast aan de eisen van dat moment. Zo is er bij hoeve Prinses Marianne een woonhuis geplaatst. Bij hoeve Koning Willem III staat een oud koloniehuisje dat wordt bewoond.

Van de koloniehuisjes zijn er veel verdwenen of verbouwd. Zo zijn de koloniehoeses langs de Hooiweg en Vaartweg bijna volledig verdwenen. Toch is er nog een aantal plekken als de Koningin Wilhelminalaan en aan de M.A. van Naamen van Eemneslaan, waar de koloniehuisjes de bebouwingsstructuur nog goed laten zien.

Daarnaast zijn er gebieden waar de oude bebouwingsstructuur is gewijzigd. Vooral in Wilhelminaoord en langs de koningin Wilhelminalaan en de Maj. Van Swietenlaan is veel nieuwe bebouwing en bedrijvigheid gekomen. Hierdoor is niet alleen de bebouwingsstructuur gewijzigd, maar worden ook de open doorzichten bij de laanbeplanting geblokkeerd. Deze doorzichten waren tijdens de kolonietijd echter ook deels verloren gegaan door de bosaanplanting op onvruchtbare kavels.

De aanzet voor de kernvorming in Frederiksoord was al voor de aanleg van de kolonien aanwezig. Hier lagen de gebouwen Huis Westerbeek en de herberg. Later functioneerden deze respectievelijk als kantoor en hotel voor de Maatschappij.

Tijdens de ontwikkeling van de koloniën werden daarnaast verschillende voorzieningen en werkplaatsen op de kruispunten gevestigd, zoals de Van Swieten tuinbouwschool of de bakkerij. Deze bijzondere bebouwingselementen zijn grotendeels nog aanwezig en in de meeste gevallen aangewezen als rijksmonument.

WAARDERING *(kaart 3)*

Cultuurhistorische waarden

Het beschermd gezicht Frederiksoord-Wilhelminaoord is van buitengewoon belang vanwege de culturele en sociaal-economische ontwikkelingen van het gebied als gevolg van de activiteiten van de Maatschappij van Weldadigheid. De achterliggende gedachte van de Maatschappij om werkgelegenheid te combineren met scholing en huisvesting in een kolonie, maakt dit gebied uniek. In Europees verband wordt dit zelfs gezien als één van de meest toonaangevende activiteiten voor de 19e-eeuwse armoedebestrijding in Europa. De Maatschappij introduceerde daarnaast ook de voorlopers van het ziekenfonds en de leerplicht. Het hoge voorzieningsniveau blijkt daarnaast uit de verschillende schoolgebouwen en de bejaardentehuizen, Rustoord I en Rustoord II, die nog steeds in het gebied te vinden zijn. Het gebied is tevens van belang als onderdeel van de keten van Weldadigheidskoloniën, die in het begin van de 19^e eeuw in het Drents-Friese grensgebied werden gesticht.

Historisch-ruimtelijke waarden

Het gebied is geografisch en landschappelijk van buitengewoon belang, omdat de inrichting ervan een grotendeels onverstoorde neerslag vormt van bovengenoemde activiteiten.

Bijzonder aan dit gebied is het rechtlijnige wegen- en verkavelingspatroon met gelijkvormige koloniehoeven, die op een regelmatige afstand van elkaar staan. De rechtlijnige structuur wordt door de bomenlanen benadrukt. De ruimtelijke structuur werd beïnvloed door de grond die de Maatschappij in eigendom kon krijgen. De werkplaatsen en voorzieningen werden op kruispunten geconcentreerd. In 1864-1865 werd hier een andere structuur van een aantal grote boerderijen overheen gelegd. Sporen van de oude koloniestructuur zijn nog steeds aanwezig en door de aanwezigheid van opeenvolgende boerderijtypen is de historische gelaagdheid nog steeds goed van het gebied afleesbaar.

Situationele waarden

Het landgoed Westerbeekslot is van grote invloed geweest op de vorm en structuur van het koloniegebied Frederiksoord-Wilhelminaoord. De structuur van het gebied is aangepast aan de grond die voorhanden was. Hierdoor lijkt deze minder rationeel dan men bij een kolonie zou verwachten.

De structuur van het koloniegebied wijkt sterk af van die van de omgeving. Frederiksoord-Wilhelminaoord is gelegen in het (veen)ontginningsgebied op de Drents-Friese grens en heeft in dat verband een relatie met de beschermde dorpsgezichten Veenhuizen en Ravenswoud en het natuurmonument Fochteloërveen. Het gebied wordt omgeven door drie Nationale Parken: Drents-Friese Wold, Dwingelderveld en Weerribben.

Gaafheid/herkenbaarheid

Hoewel zowel de infrastructuur als de bebouwingsstructuur in de loop van de tijd zijn aangepast, zijn ze nog steeds intact en herkenbaar. Ze geven een goede indruk van de uitgangssituatie rond 1818 en de veranderingen, die door de Maatschappij voor de schaalvergroting zijn doorgevoerd. De verschuiving van de Wilhelminalaan en de aanleg van een rotonde bij de aansluiting op de Maajoer van Swietenlaan moeten in dit opzicht als een - incidentele - verstoring worden beschouwd.

Zeldzaamheid

De Maatschappij van Weldadigheid is van grote invloed geweest op de ruimtelijke en maatschappelijke ontwikkelingen van het gebied. Dit is terug te vinden in de historische gelaagdheid en het hoge voorzieningsniveau, wat nog steeds zichtbaar is. Frederiksoord en Wilhelminaoord zijn niet alleen uniek voor Nederland, maar ook bijzonder te noemen in Europees kader. De opzet, specifiek voor een 'vrije kolonie', wijkt af van de andere gebieden van de Maatschappij van Weldadigheid, waarvan ook Veenhuizen en Ommereschans beschermd gezicht zijn.

BEGRENZING

Het beschermd gezicht Frederiksoord-Wilhelminaord wordt begrensd door een aantal aaneengesloten kavelgrenzen, waarlangs de specifieke koloniestructuur zich herkenbaar onderscheidt van het omringende landschap.

In het noordwesten wordt het gebied door de provinciegrens afgebakend. In het noordoosten fungeert de eigendomsgrens van de Maatschappij van Weldadigheid (loopt parallel aan de Hooiweg), die na de Maj. Van Swietenlaan overgaat in een kavelgrens (loopt parallel aan de Graaf van Limburg Stirumlaan) als begrenzing. In het zuidoosten wordt het gebied afgebakend door de M.E. van de Meulenweg. In het zuidwesten volgt de begrenzing de Burg.

Wynoldyweg, op de kruising met de Maj. Van Swietenlaan achter het perceel van de voormalige bakkerij om vervolgens na de Maj. Van Swietenlaan over te gaan in de Vredeslaan en ter hoogte van de Vaartweg en M.A. van Naamen van Eemneslaan de achterliggende perceelgrens.

Omdat de open gebieden aan de noordoost- en zuidwestzijde deel uit maken van de verkavelingsstructuur van de kolonie en een rol spelen in het visuele karakter, vallen ze binnen de begrenzing van het beschermd gezicht.

Oorspronkelijk liep Wilhelminaord in het noordwesten ook voor een deel door in Friesland, bij de West- en Oostvierdeparten, en Frederiksoord in het zuidoosten tot aan het stroomgebied van het riviertje de Aa. Omdat de ruimtelijke structuur hier niet meer als zodanig herkenbaar is, vallen deze gebieden buiten de begrenzing. De exacte begrenzing is weergegeven op de bijgevoegde begrenzingskaart, MSP/10/03.

RECHTSGEVOLG VAN DE AANWIJZING

Ter effectivering van de aanwijzing van een beschermd stads- of dorpsgezicht moet ingevolge artikel 36 van de Monumentenwet 1988 een bestemmingsplan worden opgesteld. De toelichting op de aanwijzing kan daarbij voor wat het beschermingsbelang betreft als uitgangspunt dienen. Doel van de aanwijzing is de karakteristieke, met de historische ontwikkeling samenhangende structuur en ruimtelijke kwaliteit van het gebied te onderkennen als zwaarwegend belang bij de toekomstige ontwikkelingen binnen het gebied. De aanwijzing beoogt op die wijze een basis te bieden voor een ruimtelijke ontwikkeling die inspeelt op de aanwezige kwaliteiten, daarvan gebruikmaakt en daarop voortbouwt. In het aanwijzingsbesluit is bepaald in welke mate de vigerende bestemmingsplannen aan het beschermingsvereiste voldoen.

BRONNEN

- J.D. Dorgelo, *De koloniën van de Maatschappij van Weldadigheid, (1818-1859) een landbouwkundig en sociaal-economisch aspect*, Assen 1964.
- J.B.T. Krugter, *Architectuur en Stedenbouw in Drenthe 1850-1940*, Zwolle 1991.
- L. Lambregts, *Een steen in de vijver, ontstaan, groei en ontwikkeling van de Maatschappij van Weldadigheid*, Steenwijk 1985.
- L. Lambregts, *Stenen door de ruit, terugblik in de geschiedenis van Hoere Boerschoort*, Steenwijk 1990.
- G. van Leusen, *De Maatschappij van Weldadigheid te Frederiksoord*, Steenwijk 1910.
- J. Poortman, A.D. Huijsman, *Maatschappij van Weldadigheid, Frederiksoord*, 1930.
- J.J. Westendorp Boersma, *Johannes van den Bosch, als sociaal hervormer, de Maatschappij van Weldadigheid*, Groningen 1927.
- A. Wiewel, 'Samen op de bres'. In: *Het Drentse landschap*, nr. 37, maart 2003.
- J.R. van der Zeijden, J. Hagen, C.G.C. Meijnen, *De archieven van de Maatschappij van Weldadigheid 1818-1970*, Assen 1990.

Kaarten

1. Oriëntatiekaart, RDMZ 2006.
2. Historische basisstructuur, RDMZ 2006.
3. Waarderingskaart, RDMZ 2006.

4. Landgoed Westerbeekslot, 1811-1812. Kaart 11, vervaardigd in 1812 door H.P. Kretschmer, en kaart 12, vervaardigd in 1811 door J. Hieben-daal, van de Franse kaarten van Drenthe. In: H.J. Versfelt en M. Schroor, *De Franse kaarten van Drenthe en de noordelijke kust, 1811-1813*, Groningen 2001.
5. Frederiksoord en Wilhelminaoord, 1853. In: *Topographische en Militaire Kaart van het Koninkrijk der Nederlanden*. Facs. uitgave 1850-1864, Delft 1973.
6. Kaart van de koloniën uit 1867: kolonistenwoningen en boerderijen. Bron: Maatschappij van Weldadigheid (Ericaboekje, 1867).

COLOFON

Uitgave: Rijksdienst voor de Monumentenzorg, Zeist 2006

Onderzoek en tekst:
Drents Plateau, M. de Groot

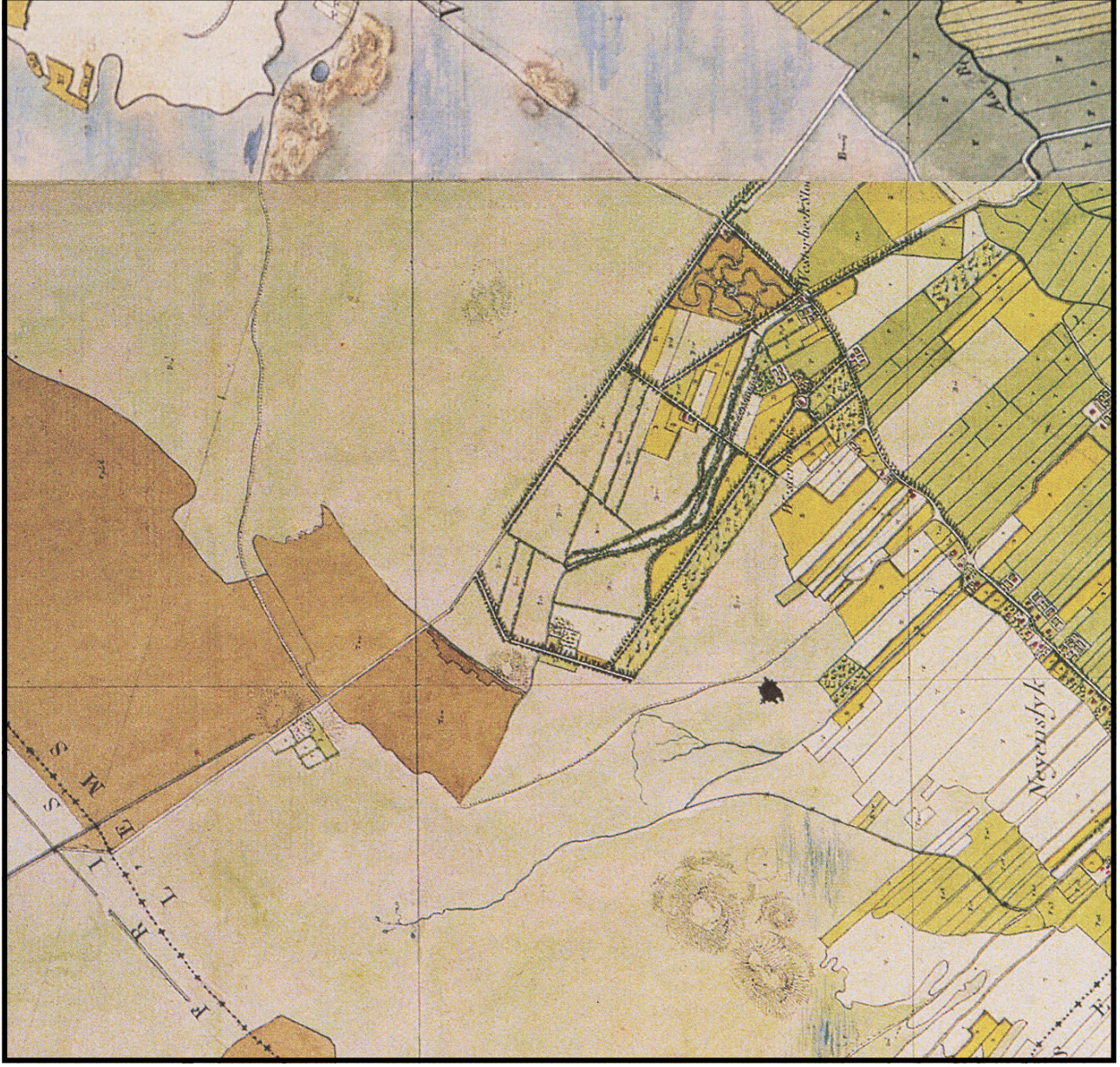
Begrenzingskaart en thematische kaarten: RDMZ, drs. N.H. van Diepen
Foto omslag: RDMZ, ir. J.O.D. Kloosterman
Redactie: RDMZ, drs. E.B. Manuel

PRODUCTIE

RDMZ/Drukkerij Kerckebosch bv, Zeist

BIJLAGEN

1. Oriëntatiekaart.
2. Historische basisstructuur.
3. Waarderingskaart.
4. Landgoed Westerbeekslot, 1811-1812.
5. Frederiksoord en Wilhelminaoord, 1853.
6. Kaart van de koloniën uit 1867: kolonistenwoningen en boerderijen.

Kaart 4 Landgoed Westerbeekslot, 1811-1812.

Kaart 5 Frederiksoord en Wilhelmina'soord, 1853.

